

ZBIGNIEW SMOLIŃSKI

DZIETNOŚĆ RODZIN. STAN AKTUALNY I PERSPEKTYWY

Termin „dzietność” wiąże się z podstawową komórką społeczną jaką jest rodzina. Względy praktyczne i merytoryczne sprawiają jednak, że różne kategorie dzietności najlepiej wiązać z kobietami. Wprawdzie reprodukcja ludności odbywa się w zasadzie wewnątrz rodziny, ale ma ona miejsce również poza nią. Ponadto rodziny *me* zawsze są tak jednoznacznie związane z dzietnością jak kobiety. Ważną rolę odgrywa tu również policzalność liczników i mianowników współczynników dzietności. Wszystkie te okoliczności sprawiają, że problem sprowadzamy do dzietności kobiet, uznając, iż nie są to ujęcia tożsame. Należy podkreślić, że dzietność kobiet jest zagadnieniem szerszym niż dzietność rodzin; umożliwia tym samym wszechstronniejsze ujęcie.

Jednostki odnoszone i odniesienia mogą być w różny sposób zdefiniowane, co prowadzi do różnego określenia kategorii dzietności i ich zakresów. Licznik może obejmować dzieci urodzone lub żyjące, planowane na początku procesu rozrodczego lub w momencie badania itd. Natomiast w mianowniku można ująć wszystkie kobiety, tylko mężatki lub tylko kobiety rodzące (matki). Ograniczenia mogą dotyczyć wieku dzieci i kobiet, ich wzajemnego stosunku; mogą też być określone z uwzględnieniem innych cech demograficznych, społeczno-zawodowych itd. Zatem należy zwrócić uwagę na wieloznaczność pojęcia dzietności, różną ich wymowę i przydatność.

I. DZIETNOŚĆ TEORETYCZNA

Dla określenia poziomu reprodukcji całej ludności najbardziej właściwą miarą, wyrażaną w liczbie rodzonych dzieci, jest dzietność teoretyczna. Oblicza się ją jako sumę wszystkich współczynników płodności kobiet będących w wieku rozrodczym (15 - 49 lat) lub jako iloczyn współczynnika reprodukcji ludności i odwrotności udziału urodzeń dziewcząt w ogólnej liczbie urodzeń. Miernik ten można obliczać w wersji brutto lub netto. Podstawę obliczeń stanowią właściwe dla danego roku współczynniki płodności. Współczynnik dzietności teoretycznej znany pod an-

gielską nazwą jako total fertility jest konstrukcją teoretyczną określającą, ile dzieci urodziłaby przeciętna kobieta, gdyby w poszczególnych rocznikach wieku rozrodczego rodziła z prawdopodobieństwami (częstościami) występującymi w danym roku wśród wszystkich kobiet będących w wieku 15-49 lat. Obliczeń dokonuje się w stosunku do przeciętnej kobiety bez względu na jej stan cywilny, a wartość liczbowa współczynnika odnosi się do momentu wychodzenia z wieku rozrodczego. Jest on miarą poziomu płodności występującej w danym roku, przeliczoną na dzietność charakteryzującą cały okres rozrodczości. Zmiany współczynnika wskazują na globalne zmiany płodności w kolejnych latach w skali całego społeczeństwa.

Jak wynika z danych statystycznych i szacunków współczynnik ten dla ludności ziem polskich w granicach międzywojennych osiągnął największą wartość na przełomie ubiegłego i bieżącego wieku (1900/01 — 6,230). Oznacza to, że przy ówczesnym poziomie płodności na jedną kobietę wychodzącą z wieku rozrodczego przypadało 6,230 dzieci. Zapoczątkowany w tym czasie proces transformacji doprowadził do spadku współczynnika rozrodczości do około 3,700 w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej. Ostatnia faza transformacji, rozpoczęta około 1955 r., doprowadziła do spadku współczynnika dzietności teoretycznej do 2,244 w 1963 r. Od tego momentu współczynniki te charakteryzują się względną stałością. W ciągu ostatnich 12 lat wahały się one w wąskich granicach 2,200 - 2,300, przy czym były to wahania dwukierunkowe, co wskazuje na ich przypadkowy charakter. Fakt ten skłania do wniosku, że proces transformacji w zakresie rozrodczości już w Polsce zakończył się. Nastąpiło przejście od płodności naturalnej do racjonalnej, od wielo- do małodzietności. Przyszłe zmiany, jeśli będą miały miejsce, wystąpią w ramach tej samej jakości, czyli płodności racjonalnej. Należy oczekiwać ustabilizowaną się współczynników reprodukcji ludności na poziomie nieco ponad 1,000, czemu odpowiada dzietność teoretyczna około 2,200.

Powyższe stwierdzenie jest szczególnie istotne dla oceny wiarygodności i czasowej ważności wyników badań specjalnych w zakresie rozrodczości, o których mowa niżej. Bowiem jeśli od 12 lat występuje stabilizacja współczynników płodności, czego wyrazem stabilizacja współczynników reprodukcji i dzietności teoretycznej, oznacza to również stabilizowanie się dzietności kohortowej w tych kohortach wieku kobiet lub stażu małżeńskiego, które rodzą dzieci od połowy lat sześćdziesiątych. Uwzględniając fakt, że oczekuje się również w przyszłości stabilizacji płodności, na ostatnio występującym poziomie, oznacza to, iż wyniki wspomnianych badań przeprowadzonych przez GUS: „Ankieta Rodzinna 1972” i „Ankieta Rodzinna 1977” (szczególnie ostatniego) są aktualne również w chwili obecnej i będą aktualne co najmniej w latach 1981 - 1985.

II. ANKIETA RODZINNA 1977

Przechodząc do zrelacjonowania badań specjalnych prezentujących dzietność kobiet w ujęciu kohortowym należy wskazać zasadnicze różnice w stosunku do ujęcia dzietności teoretycznej.

Przedstawione wyżej współczynniki dzietności teoretycznej, jak to już stwierdzono, oparte są na współczynnikach płodności, obliczanych dla danego roku. Zatem ich suma jest miernikiem z zakresu tak zwanej analizy poprzecznej. Ponadto wyrażają one dzietność społeczną, czyli odniesioną do wszystkich kobiet będących w wieku rozrodczym bez względu na ich stan cywilny. Natomiast prezentowane niżej badania dostarczyły informacji o dzietności w ujęciu kohortowym (wzdłużnym), poprzez zarejestrowanie liczby dzieci urodzonych, żyjących, jeszcze pożądaných itd. według stanu w momencie badania, w wyniku „nagromadzenia” płodności ubiegłej. Ponadto te badania specjalne dotyczyły tylko części kobiet będących w wieku rozrodczym, ze względu na stan cywilny i wiek. Objęły one mężatki w wieku poniżej 50 lat (1972 r.) i poniżej 45 lat (1977 r.).

Powyższe uwagi są niezbędne dla wykazania, że dzietność teoretyczna i dzietność kohortowa mężatek (ograniczonych również ze względu na wiek) nie są bezpośrednio porównywalne. Można tego dokonać po zastąpieniu dzietności teoretycznej (społecznej) małżeńską. Różnice nie są specjalnie duże; z uwagi na zmienne okoliczności dzietność małżeńska jest o 5 - 10% wyższa od dzietności społecznej.

Główny Urząd Statystyczny uczestnicząc w Światowym Badaniu Płodności przeprowadził „Ankiety Rodzinne 1977”, która objęła 9,8 tys. mężatek w wieku poniżej 45 lat*. Zasadniczą część badania stanowiły różne kategorie dzietności charakteryzujące zrealizowane lub zamierzone postawy prokreacyjne badanych kobiet, względnie ich opinie na ten temat.

Ze względu na różne merytoryczne znaczenie i praktyczną przydatność uwzględniono w badaniu następujące kategorie dzietności:

- a) dotychczasowa (zrealizowana) brutto — liczba dzieci żywo urodzonych,
- b) dotychczasowa netto — liczba dzieci żyjących w momencie badania,
- c) ekonomiczna — liczba dzieci wchodzących wraz z matką w skład jednego gospodarstwa domowego,
- d) jeszcze pożądana — liczba dzieci zadeklarowanych (dodatkowo) w momencie badania „do urodzenia” przed zakończeniem procesu rozrodczego,

* Rezultaty Ankiety Rodzinnej 1972 wykorzystamy jedynie do porównań w dalszej części referatu.

e) całkowita (oczekiwana) brutto (dotychczasowa brutto + jeszcze pożądana),

f) całkowita netto (dotychczasowa netto + jeszcze pożądana),

g) planowana (w okresie zawierania pierwszego związku małżeńskiego),

h) idealna (najlepsza liczba dzieci w rodzinie według bieżącej oceny ankietowanej).

Różne kategorie dzietności są często utożsamiane bądź też używacie wymiennie, co jest powodem licznych nieporozumień lub błędnych ocen. Pomijanie ich specyfiki i różnego znaczenia nie przyczynia się do prawidłowego rozumienia sytuacji w zakresie dzietności w Polsce.

III. STRUKTURA DZIETNOŚCI W POLSCE

W tabeli 1 przedstawiono zbiorowość badanych mężatek, sklasyfikowanych według różnych kategorii dzietności zaprezentowanych wyżej. Dzietność dotychczasowa brutto przedstawia strukturę badanych według liczby dzieci urodzonych, netto — żyjących, a ekonomiczna — utrzymywanych.

W sytuacji, gdy znaczna część mężatek znajduje się w trakcie realizowania procesu rozrodczego (niektóre z nich dopiero go rozpoczęły lub rozpoczną) dominuje jedno i dwudzieństwo, stanowiące łącznie ponad 66% przypadków.

Ze względu na to, że niektóre urodzone dzieci zmarły, a inne opuściły już gospodarstwo domowe matki, struktura każdej następnej kategorii dzietności zmienia się w kierunku zmniejszenia udziału kobiet, które urodziły więcej dzieci na rzecz posiadających mniej dzieci. Dlatego też przeciętna dzietność dotychczasowa brutto wynosi 2,0; netto — 1,9; ekonomiczna — 1,8.

Podobnie jest w miastach i na wsi, z tym, że ze względu na przeciętnie wyższy poziom płodności na wsi przeciętne wynoszą: dzietność dotychczasowa brutto: miasto — 1,8, wieś — 2,4; netto odpowiednio 1,7 i 2,3; ekonomiczna 1,6 i 2,1.

Dane te niesłusznie traktuje się jako informujące o aktualnie realizowanym modelu rodziny. Pomija się zupełnie fakt, iż dla wielu kobiet, ze względu na młody wiek i niski staż małżeński, ich dotychczasowa bezdzietność, jednodzieństwo itd. jest jedynie stanem przejściowym. W zbiorowości mężatek poniżej 45 lat występują kobiety w różnym wieku i stażu małżeńskim, tak więc nie można porównywać rzeczywistych dzietności (dotychczasowej brutto, netto i ekonomicznej) poszczególnych kobiet i kohort małżeńskich. Trudno też porównać je z kategoriami dzietności całkowitej. Do porównań służy dzietność pełna (całkowita-quasi-zakończona), którą kobiety osiągają najpóźniej w wieku 49 lat. Dzietność całkowitą brutto lub netto otrzymuje się przez dodanie do do-

Tabela 1

Struktura różnych kategorii dzietności

Dzietność	Kobiety o liczbie dzieci (w odsetkach)							
	0	1	2	3	4	5	6 i więcej	przeciętna
Ogółem								
Dotyczasowa brutto	7,7	30,1	35,9	15,6	6,0	2,5	2,2	2,0
Dotyczasowa netto	8,0	30,8	37,2	14,7	5,5	2,1	1,7	1,9
Ekonomiczna	9,8	33,2	35,7	13,7	4,6	1,8	1,2	1,8
Jeszcze pożądana	62,7	27,2	8,5	1,6*	.	.	.	0,5
Całkowita brutto	0,8	10,4	50,3	25,5	7,6	3,0	2,4	2,5
Całkowita netto	0,9	10,7	52,4	24,8	6,8	2,6	1,8	2,4
Planowana	1,4	11,5	58,2	23,2	4,4	0,9	0,4	2,2
Idealna	0,0	1,5	42,1	45,1	9,3	1,6	0,4	2,7
Miasta								
Dotyczasowa brutto	8,1	35,3	38,5	12,2	3,6	1,3	1,0	1,8
Dotyczasowa netto	8,6	36,1	39,7	10,8	3,0	1,1	0,7	1,7
Ekonomiczna	11,0	38,6	37,3	9,7	2,2	0,7	0,5	1,6
Jeszcze pożądana	63,9	27,6	7,5	1,0*	.	.	.	0,4
Całkowita brutto	0,9	14,6	57,8	19,6	4,6	1,5	1,0	2,2
Całkowita netto	1,1	15,0	60,0	18,2	3,7	1,3	0,7	2,1
Planowana	1,7	15,6	64,6	15,5	1,9	0,5	0,2	2,0
Idealna	0,0	2,1	53,3	39,2	4,7	0,6	0,1	2,5
Wieś								
Dotyczasowa brutto	6,9	21,8	31,9	21,0	9,8	4,5	4,1	2,4
Dotyczasowa netto	7,2	22,3	33,2	20,8	9,5	3,8	3,2	2,3
Ekonomiczna	7,9	25,1	33,4	19,6	8,3	3,4	2,3	2,1
Jeszcze pożądana	60,7	26,6	10,2	2,5*	.	.	.	0,5
Całkowita brutto	0,6	3,6	38,5	34,9	12,3	5,5	4,6	2,9
Całkowita netto	0,6	3,8	40,5	35,3	11,7	4,7	3,4	2,8
Planowana	0,9	5,0	48,1	35,6	8,3	1,6	0,5	2,5
Idealna	—	0,5	24,5	54,4	16,7	3,1	0,8	3,0

* 3 i więcej.

Źródło: Ankieta Rodzinna 1977.

tyczasowej brutto lub netto — dzietność jeszcze pożądaną (zadeklarowaną „do urodzenia” w najbliższych latach).

Z badania wynika, że prawie 63% mężatek nie zamierza rodzić więcej dzieci, ponad 27% deklaruje jeszcze jedno dziecko, 8,5% — dwoje i 1,6% — w zasadzie troje. Aktualne mężatki w wieku poniżej 45 lat zamierzają urodzić jeszcze przeciętnie 0,5 dzieci. Podobnie jest w miastach i na wsi. Oczywiście zamiar rodzenia dalszych dzieci kształtuje się różnie w zależności od liczby już urodzonych dzieci, wieku i stażu małżeńskiego.

Dodanie liczby dzieci poświadczonych do urodzonych lub żyjących sprawia, że porównywalna jest dzietność wszystkich mężatek, grup wieku

i stażu małżeńskiego. Jest to dietność pełna, całkowita, quasi-zakończona, bowiem stan dotychczasowy jest tu kompensowany dietnością zadeklarowaną do realizacji. Dlatego też struktury dietności całkowitej brutto i netto przedstawiają w sposób prawidłowy realizowane aktualnie modele. Różnice między tymi kategoriami dietności są takie same, jak między dietnością dotychczasową brutto i netto.

Struktury dietności całkowitej brutto i netto wskazują, że ponad 50% mężatek pragnie posiadać dwoje dzieci, a około 25% — troje. Liczba kobiet decydujących się na jedno dziecko wyraźnie ustępuje grupie posiadających więcej niż troje. Stąd przeciętna dietność całkowita brutto wynosi 2,5 i netto — 2,4. Na wsi jest większa grupa kobiet mających troje i więcej dzieci. Przeciętne kształtują się następująco: dietność całkowita brutto: miasta — 2,2, wieś — 2,9; całkowita netto odpowiednio 2,1 i 2,8.

Taka jest dietność przeciętna (całkowita) wszystkich mężatek będących w wieku poniżej 45 lat. Zobaczmy wreszcie jak kształtuje się w tej zbiorowości dietność planowana na początku małżeństwa oraz uznana przez mężatki za najlepszą w momencie badania.

Okazuje się, że kobiety badane planowały w 58,2% urodzenie dwojga dzieci (miasta — 64,6%, wieś — 48,1%) i znacznie rzadziej — trojga: 23,2% (miasta — 15,5%, wieś — 35,6%). Pozostałe poziomy dietności planowanej w zasadzie nie liczą się. Ten układ liczb powoduje, że przeciętna wyniosła 2,2 (miasta — 2,0, wieś — 2,5). Jest ona niższa od dietności realizowanej (całkowita brutto i netto) o 0,2 - 0,3. Dzieje się tak z powodu rodzenia dzieci nieplanowanych oraz zmiany postaw prokreacyjnych w trakcie realizacji dietności rzeczywistej.

Odwrotnie jest w przypadku porównania z dietnością idealną. Udział kobiet oceniających ją na troje dzieci przeważa (45,1%) nad dwojgiem (42,1%), szczególnie na wsi (54,4% do 24,5%). W tej sytuacji przeciętna dietność idealna wynosi 2,7 (miasta — 2,5, wieś — 3,0) i jest wyższa od dietności realizowanej (całkowita brutto i netto) o 0,1 - 0,3. Oznacza to, że dietność rzeczywista obliczona dla całej populacji „lokuje się” „gdzieś w połowie” między dietnością planowaną na początku małżeństwa a idealną według oceny w momencie badania. Te cztery kategorie dietności całkowitej (łącznie z planowaną i idealną) nawzajem potwierdzają się. Stosunkowo nieznaczne różnice między nimi podkreślają ich wiarygodność.

IV. DIETNOŚĆ W KOHORTACH MAŁŻEŃSKICH

Badana populacja jest bardzo niejednorodna ze względu na fakt, iż obejmuje kobiety od tych, które zawarły związek małżeński przed 1958 r., o stażu 20 lat i więcej (rodzących głównie w warunkach stosunkowo wysokiej powojennej płodności), do takich, które dopiero rozpoczynają pro-

ces rozrodczy i deklarują płodność racjonalną (małodietność). Dlatego słuszne jest dalsze analizowanie dietności w kolejnych kohortach małżeńskich.

Tabelę 2 można traktować jako dalszy ciąg tabeli 1, z której przeciętnie ogólne są punktem wyjścia dla ich podziału według stażu małżeńskiego kobiet.

Tabela

Dietności przeciętne według stażu małżeńskiego

Dietność	Ogółem	Liczba lat trwania małżeństwa				
		0 - 4	5 - 9	10 - 14	15 - 19	20 i lat więcej
Ogółem						
Dotychczasowa brutto	2,0	1,0	1,9	2,4	2,7	3,0
Dotychczasowa netto	1,9	1,0	1,8	2,3	2,6	2,9
Ekonomiczna	1,8	1,0	1,8	2,2	2,4	2,0
Jeszcze pożądana	0,5	1,2	0,4	0,2	0,1	0,1
Całkowita brutto	2,5	2,2	2,3	2,6	2,8	3,1
Całkowita netto	2,4	2,2	2,2	2,5	2,7	3,0
Planowana	2,2	2,1	2,1	2,3	2,4	2,5
Idealna	2,7	2,6	2,6	2,7	2,8	2,9
Zrealizowana w % (netto)	80	47	79	91	96	99
Miasta						
Dotychczasowa brutto	1,8	1,0	1,7	2,0	2,3	2,6
Dotychczasowa netto	1,7	1,0	1,6	2,0	2,2	2,5
Ekonomiczna	1,6	1,0	1,6	1,9	2,1	1,6
Jeszcze pożądana	0,4	1,0	0,4	0,2	0,1	0,0
Całkowita brutto	2,2	2,0	2,1	2,2	2,4	2,6
Całkowita netto	2,1	2,0	2,0	2,2	2,3	2,5
Planowana	2,0	2,0	2,0	2,0	2,1	2,3
Idealna	2,5	2,4	2,4	2,5	2,6	2,7
Zrealizowana w % (netto)	79	48	78	91	96	99
Wieś						
Dotychczasowa brutto	2,4	1,1	2,2	2,9	3,3	3,7
Dotychczasowa netto	2,3	1,1	2,1	2,8	3,1	3,5
Ekonomiczna	2,1	1,1	2,1	2,7	2,9	2,4
Jeszcze pożądana	0,5	1,3	0,5	0,2	0,1	0,0
Całkowita brutto	2,9	2,4	2,7	3,1	3,4	3,7
Całkowita netto	2,8	2,4	2,6	3,0	3,2	3,5
Planowana	2,5	2,3	2,4	2,6	2,8	2,9
Idealna	3,0	2,8	2,9	3,1	3,2	3,2
Zrealizowana w % (netto)	81	46	80	91	97	99

Źródło: Ankieta Rodzinna 1977.

Dietność ogólna (dotychczasowa brutto, netto i ekonomiczna) wynosi kolejno: 2,0; 1,9 i 1,8. Ze względu na krótki staż małżeński (0 - 4 lat)

wynoszą one w tej grupie przeciętnie tylko po 1,0. W miarę jak rośnie staż małżeński przybywa dzieci i przeciętne te rosną. Odwrotnie jest z dzietnością jeszcze pożądaną. Mężatki o krótkim stażu (0 - 4 lat), często bezdzietne, charakteryzują się najwyższą dzietnością jeszcze pożądaną (przeciętnie 1,2); miasta — 1,0; wieś — 1,3. W miarę jak rośnie staż małżeński d przybywa dzieci przeciętne te gwałtownie spadają: do 0,4; 0,2; 0,1 i 0,1 (odpowiednio w miastach i na wsi).

Dzietność całkowita brutto i netto, która dla całej populacji wyniosła 2,5 i 2,4, w podziale na kohorty małżeńskie daje zróżnicowany obraz. Najmłodsze małżeństwa realizują dzietność całkowitą na poziomie 2,2 i 2,2 a najstarsze — 3,1 i 3,0. Jest to miara spadku poziomu płodności kohortowej (całkowitej) w ciągu ostatnich około 25 lat.

Na uwagę zasługuje fakt, że zróżnicowanie dzietności planowanej i idealnej między kolejnymi kohortami małżeńskimi nie jest zbyt duże. Oznacza to jak gdyby poglądy na dzietność własną i społeczną były bardzo zbliżone. Dzietność quasi-rzeczywista (całkowita brutto i netto) zawierając się między dzietnością plantowaną i idealną wykazuje pewną ewolucję. Odchodzi ona od wysokiej dzietności idealnej wśród starszych kohort małżeńskich kobiet w kierunku niższej dzietności planowanej wśród najmłodszych. Jest to ewolucja pozorna ponieważ dzietność idealna wśród tych pierwszych wyznaczana jest już po zrealizowaniu dzietności rzeczywistej (ex post) podczas gdy planowana wyznaczana jest an ante.

Patrząc perspektywicznie należy przyjąć, że mężatki których staż wynosi 10 lat i więcej rodziły głównie w okresie poprzedzającym aktualną stabilizację płodności, gdy płodność ta była jeszcze stosunkowo wysoka. Dlatego dla przyszłości istotne są postawy prokreacyjne mężatek o stażu poniżej 10 lat wyrażone w dzietności planowanej i idealnej, a przede wszystkim w dzietności całkowitej brutto i netto. Te ostatnie wskazują na realizowanie się dzietności rzeczywistej na poziomie zapewniającym reprodukcję prostą w skali całego społeczeństwa (dzietność małżeńska 2,2-2,3).

O szczególnym znaczeniu dla przyszłości dwóch najmłodszych kohort małżeńskich świadczy udział dzietności już zrealizowanej i zadeklarowanej do urodzenia. Już przy stażu 0-4 lat (przeciętnie 2,5 lat) dzietność zrealizowana wynosi prawie 50% (47%; miasta — 48%; wieś — 46%). W grupie 5-9 lat wynosi odpowiednio: 79%, 78% i 80%. Poczynając od stażu małżeńskiego wynoszącego 10 lat dzietność już zrealizowana jest bardzo bliska dzietności całkowitej. Oznacza to, że to co może uchodzić za najmniej pewny element rachunku (dzietność jeszcze pożądana) jest sprawdzalne w ciągu stosunkowo krótkiego okresu. Sprawą tą zajmujemy się oddzielnie.

V. DZIETNOŚĆ JESZCZE POŻĄDANA

W liczbie dzieci jeszcze pożądanych zawarte są w formie syntetycznej postawy prokreacyjne mężatek skierowane ku przyszłości.

Mówiliśmy już, że to ile dzieci dana kobieta zamierza jeszcze urodzić, zależy od jej wieku, stażu małżeńskiego i liczby już posiadanych dzieci. Wiek i staż małżeński można tu używać wymiennie dlatego podtrzymujemy podział według stażu małżeńskiego, zastosowany w tabeli 2, korelując go z liczbą dzieci żyjących.

Okazuje się, że już 81% mężatek posiadających dwoje dzieci nie zamierza więcej rodzić. Jest to moment przełomowy bowiem im więcej (ponad dwoje) dzieci posiada mężatka, tym bardziej niechęć ta zbliża się do 100%. Dalsze urodzenia, głównie dwojga dzieci, deklarują mężatki dotąd bezdzietne (57,7%) oraz, głównie jedno, mężatki dotąd jednodzietne (57,5%). Wszystko to sprawia, że przeciętna liczba dzieci jeszcze pożądanych wynosi wśród bezdzietnych 1,8 a wśród jednodzietnych 0,8 (łącznie z już urodzonym dzieckiem 1,8). Mężatki, które już posiadają dwoje i więcej dzieci deklarują jeszcze przeciętnie: 0,2; 0,1; 0,1 i 0,0 dzieci. Jest to wyraźna wskazówka, że dalszych urodzeń należy oczekiwać głównie wśród mężatek dotąd bezdzietnych i jednodzietnych i że po zrealizowaniu modelu rodziny z dwojgiem dzieci zaledwie 20% decyduje się na dalsze, głównie na trójdzietność.

Zobaczymy, jak sprawa ta przedstawia się w zależności od długości stażu małżeńskiego (związanego z liczbą dzieci żyjących). Niechęć do rodzenia dalszych dzieci występuje nawet przy stażu 0-4 lat, gdy mężatki posiadają już dwoje dzieci (w 61,3%) lub troje (w 86%). Tylko mężatki dotąd bezdzietne deklarują jedno (12,4%), dwoje (66,8%) i troje dzieci (18,5%) oraz jednodzietne — jeszcze jedno (69%) i dwoje dzieci (16,8%). W miarę jak rośnie staż małżeński zwiększa się niechęć do rodzenia dzieci, nie tylko przy posiadaniu dwojga i więcej, ale również przy bezdzietności i jednodzietności (gdy staż małżeński wynosi 10 lat i więcej).

Zamiar rodzenia dalszych dzieci, głównie jednego lub dwojga, występuje oprócz wymienionej grupy stażu 0-4 lata, również w grupie 5-9 lat, i to w odniesieniu do kobiet dotąd bezdzietnych i jednodzietnych. Wyjątki od tej ogólnej zasady na rzecz dalszych urodzeń uzasadnia młody wiek mężatki, bądź też jej niska dotychczasowa dzietność. W sumie obraz jest niezwykle przejrzysty i przekonujący; we wszystkich kohortach małżeńskich dzietność już zrealizowana jak i zadeklarowana do urodzenia prowadzą do urzeczywistnienia modelu rodziny, głównie z dwojgiem lub trojgiem dzieci, przy dominowaniu tego pierwszego nad drugim, tym bardziej to młodsza kohorta stażu małżeńskiego. Stabilizacja płodności w ostatnich 12 latach sprawia, iż dzietność całkowita (brutto i netto) przy stażu 0 - 4 i 5 - 9 lat są sobie bardzo bliskie.

Tabela 3

Dietność jeszcze pożądana w zależności od liczby dzieci żyjących i stażu małżeńskiego

Liczba dzieci jeszcze pożyczanych	Ogółem	Liczba dzieci żyjących					
		0	1	2	3	4	5 i więcej
Ogółem							
0	62,7	11,2	30,9	80,9	91,8	92,6	96,0
1	27,2	14,6	57,5	17,9	7,7	6,7	4,0
2	8,5	57,7	11,0	1,0	0,5	0,7	—
3 i więcej	1,6	16,5	0,6	0,2	—	—	—
przeciętna	0,5	1,8	0,8	0,2	0,1	0,1	0,0
0 - 4 lata							
0	21,1	2,3	13,2	61,3	86,0	.	—
1	50,0	12,4	69,0	37,2	14,0	.	—
2	24,3	66,8	16,8	1,0	—	—	—
3 i więcej	4,6	18,5	1,0	0,5	—	—	—
przeciętna	1,2	2,0	1,1	0,4	0,1	0,0	—
5 - 9 lat							
0	59,5	12,3	30,8	73,9	86,3	85,1	89,5
1	34,4	23,7	63,0	24,3	12,5	12,6	10,5
2	5,3	50,0	6,1	1,7	1,2	2,3	—
3 i więcej	0,8	14,0	0,1	0,2	—	—	—
przeciętna	0,4	1,7	0,8	0,3	0,1	0,1	0,1
10 - 14 lat							
0	80,7	42,1	57,8	84,1	88,9	91,2	97,3
1	17,0	26,3	37,3	14,6	10,3	8,8	2,7
2	1,9	18,4	4,9	1,1	0,8	—	—
3 i więcej	0,4	13,2	—	0,2	—	—	—
przeciętna	0,2	1,0	0,5	0,2	0,1	0,0	0,0
15 - 19 lat							
0	91,0	59,5	83,9	91,5	95,7	92,9	93,7
1	8,1	16,2	14,9	8,2	4,3	6,5	6,3
2	0,8	18,9	1,2	0,3	—	0,6	—
3 i więcej	0,1	5,4	—	—	—	—	—
przeciętna	0,1	0,7	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
20 lat i więcej							
0	96,9	88,5	89,6	97,9	97,8	98,1	98,0
1	2,4	3,9	7,8	1,4	2,2	1,3	2,0
2	0,5	3,8	1,7	0,5	—	0,6	—
3 i więcej	0,2	3,8	0,9	0,2	—	—	—
przeciętna	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0

Uwaga. Wszystkie liczby w % z wyjątkiem przeciętnych (liczby dzieci jeszcze pożyczanych).

Źródło: Ankieta Rodzinna 1977.

Uzasadnia to twierdzenie, że stabilizacja płodności prowadzi do stabilizacji dietności.

VI. WIARYGODNOŚĆ POSTAW PROKREACYJNYCH

W związku z przedstawionymi tu liczbami może powstać pytanie, na ile można wierzyć w prawdziwość i sprawdzalność tych informacji, które dotyczą zdarzeń przyszłych.

Już fakt, iż przy realizacji dzietności w ciągu przeciętnie czterech lat (dwojga dzieci) lub sześciu (trojga) relacja rocznej liczby urodzeń do rocznej liczby nowych małżeństw (bez małżeństw powtórných) przekracza liczbę 2, wynosząc około 2,2, oznacza, że młode małżeństwa, które aktualnie znajdują się w fazie najwyższej aktywności rozrodczej realizują (uwzględniając pewien poślizg w czasie) dzietność na poziomie około 2,2. Zgadza się to z naszymi dolnymi o dzietności całkowitej (brutto lub netto). Jeżeli ze względu ma niezakończony jeszcze proces rozrodczy posiadają *one* do momentu badania 1,0 dzieci przy stażu 0-4 lat i 1,8 dzieci przy stażu 5-9 lat, oznacza to, że aby zrealizować dzietność całkowitą na poziomie wynikającym z relacji liczby urodzeń do liczby nowych małżeństw muszą one urodzić jeszcze 1,2 dzieci przy dotychczasowym stażu 0 - 4 lat i 0,4 dzieci przy stażu 5-9 lat.

Istnieje również inny sposób sprawdzenia wiarygodności danych o liczbie dzieci jeszcze pożądaných d o dzietności całkowitej. Fakt, iż badanie z 1977 r. poprzedzane zostało Ankieta Rodzinną 1972 umożliwia sprawdzenie wcześniej zmanifestowanych postaw rodzicielskich.

Nie wnikając w pewne drobne różnice metodologiczne należy wspomnieć, że w 1972 r. na skutek braku aktualnego operatu losowania posłużono się danymi spisu ludności z 1970 r. Z formularzy losowano kobiety, które wówczas spisane zostały jako mężatki. Dla kobiet tych wypełniano w połowie 1972 r. ankietę rodzinną. W tej sytuacji pominięto w badaniu mężatki o stażu małżeńskim poniżej 1,5 roku. Odbiło się to na dzietności kobiet w grupie, do której powinny być wejść pominięte mężatki, a więc głównie w wieku 20 - 24 lat. Przeciętna dzietność zrealizowana jest tu o 0,2 - 0,3 wyższa od rzeczywistej, ale równocześnie o te same wielkości niższa jest dzietność jeszcze pożądana. W sumie dzietność całkowita w tej grupie wieku jest w obu badaniach prawie identyczna.

W badaniu z 1972 r. mężatki będące w wieku 20 - 24 lat określiły swoją dzietność całkowitą brutto na 2,3 i netto — 2,2 a w wieku 25 - 29 lat na 2,4 i 2,3. W ponad 5 lat później (1977 r.) przeciętne te wyniosły: grupa 20 - 24 lat — 2,2 i 2,2 oraz 25 - 29 lat — 2,3 i 2,3. Oznacza to, że badanie z 1977 r. potwierdziło wiarygodność badania poprzedniego bowiem dzietność całkowita obliczana na różnych próbach i w odstępie ponad 5 lat jest niemal ta sama. Jest to też kolejny dowód, że stabilizacja współczynników płodności prowadzi do stabilizacji dzietności całkowitej w najmłodszych kohortach wieku kobiet.

Bardzo interesującym przyczynkiem są tu dane tabeli 4.

Porównanie przeciętnych dzietności całkowitej brutto w ujęciu kohortowym

Rok badania	Grupa wieku	Dzietność		
		dotychczasowa (zrealizowana)	jeszcze pożądana	całkowita
Ogółem				
1972	20 - 24	1,3	1 0	2,3
1977	25 - 29	1,7	0,6	2,3
1972	25 - 29	1,7	0,7	2,4
1977	30 - 34	2,1	0,3	2,5
1972	30 - 34	2,3	0,3	2,6
1977	35 - 39	2,5	0,2	2,7
1972	35 - 39	2,7	0,2	2,9
1977	40 - 44	2,7	0,1	2,8
Miasta				
1972	20 - 24	1,2	0,9	2,1
1977	25 - 29	1,5	0,6	2,1
1972	25 - 29	1,5	0,6	2,1
1977	30 - 34	1,8	0,3	2,2
1972	30 - 34	2,0	0,3	2,3
1977	35 - 39	2,2	0,1	2,4
1972	35 - 39	2,3	0,2	2,4
1977	40 - 44	2,3	0,1	2,4
Wieś				
1972	20 - 24	1,5	1,0	2,5
1977	25 - 29	2,0	0,7	2,7
1972	25 - 29	2,0	0,7	2,7
1977	30 - 34	2,6	0,4	3,0
1972	30 - 34	2,8	0,4	3,2
1977	35 - 39	3,1	0,2	3,3
1972	35 - 39	3,3	0,2	3,5
1977	40 - 44	3,4	0,1	3,5

Źródło: Ankieta Rodzinna 1972 i 1977.

Przedstawia ona te same kohorty wieku kobiet badane w latach 1972 i 1977. W 1977 r. były one o ponad 5 lat starsze i dlatego zmieniła się u nich dzietność już zrealizowana oraz jeszcze pożądana, natomiast ich dzietność całkowita wykazuje wysoką zgodność.

Mężatki, które w 1972 r. były w wieku 20-24 lat, urodziły przeciętnie 1,3 dziecka, ich dzietność jeszcze pożądana wyniosła 1,0 (łącznie 2,3). W ponad pięć lat później będąc w wieku 25 - 29 lat miały one już przeciętnie 1,7 (urodzonych) dzieci, zadeklarowały jeszcze 0,6 co daje dzietność całkowitą również 2,3.

Podobnie jest w starszych kohortach wieku kobiet. W miarę upływu

lat rośnie liczba dzieci urodzonych, co automatycznie zmniejsza „zapotrzebowanie” na dalsze dzieci. Natomiast ogólna postawa kobiet w zakresie realizowanej dzietności wykazuje wysoką stałość. Potwierdza to wiarygodność zarówno dzietności jeszcze pożądanej jak i całkowitej.

Fakt, iż dzietność całkowita rośnie „z kohorty na kohortę” wynika z faktu, iż te najstarsze pochodzą z okresu, w którym płodność kształtowała się na stosunkowo wysokim poziomie. Spadek dzietności w miarę przechodzenia do coraz młodszych kohort małżeńskich obrazuje proces transformacji w zakresie rozrodczości, który zakończył się około 1970 r. Natomiast w ramach tej samej kohorty stałość postaw prokreacyjnych nie podlega dyskusji.

Tabela 5

Porównanie przeciętnych dzietności planowanej i idealnej w ujęciu kohortowym

Rok badania	Grupa wieku	Dzietność	
		planowana	idealna
1972	20 - 24	2,2	2,7
1977	25 - 29	2,1	2,6
1972	25 - 29	2,2	2,7
1977	30 - 34	2,2	2,6
1972	30 - 34	2,3	2,8
1977	35 - 39	2,3	2,8
1972	35 - 39	2,4	2,9
1977	40 - 44	2,4	2,9

Źródło: Ankieta Rodzinna 1972 i 1977.

Stałość tę można potwierdzić danymi o dzietności planowanej i idealnej, ustalonych dla identycznych kohort urodzenia w obu badaniach. Kilka różnic między końcówkami (tab. 4 i 5) wynika z ich mechanicznego zaokrąglania.

Zgodność danych z lat 1972 i 1977 świadczy nie tylko o reprezentacyjności obu prób, ale też o wiarygodności informacji podanych przez ankietowane, stałości postaw prokreacyjnych oraz o dążeniu do stabilizacji dzietności na poziomie reprezentowanym przez najmłodsze kohorty wieku i stażu małżeńskiego.

VII. ZACIERANIE SIĘ RÓŻNIC W DZIETNOŚCI

Bardzo istotnym zjawiskiem zaobserwowanym już w poprzednich badaniach GUS jest zacieranie się różnic dzietności między poszczególnymi małżatkami (rodzinami) oraz grupami ludności, zróżnicowanymi ze względu na cechy demograficzne, społeczno-zawodowe i inne.

Przeciętne dzietności całkowitej brutto według różnych cech badanych

Wyszczególnienie	Liczba badanych	Liczba lat trwania małżeństwa					
		ogółem	0 - 4	5 - 9	10 - 14	15 - 19	20 i więcej
Ogółem	9799	2,5	2,2	2,3	2,6	2,8	3,1
Według miejsca urodzenia							
Miasta duże	1351	1,9	1,8	1,9	1,9	2,0	2,3
średnie	1470	2,1	2,0	2,0	2,2	2,2	2,5
małe	1030	2,3	2,0	2,2	2,4	2,4	2,6
Wieś	5948	2,7	2,3	2,5	2,8	3,0	3,2
Według miejsca zamieszkania							
Miasta	6009	2,2	2,0	2,1	2,2	2,4	2,6
Wieś	3790	2,9	2,4	2,7	3,1	3,4	3,7
Według wieku, w którym zawarto małżeństwo							
Poniżej 18 lat	311	3,0	2,5	2,6	3,1	.	3,5
18 - 19	2181	2,6	2,2	2,5	2,7	2,8	3,1
20 - 21	3093	2,4	2,1	2,3	2,4	2,8	2,8
22 - 24	2940	2,3	2,1	2,2	2,5	2,6	2,6
25 - 29	1064	2,2	2,0	2,2	2,4	2,3	—
Według wykształcenia ukończonego							
Wyższe	414	1,9	1,9	1,9	1,8	1,9	.
Średnie	3183	2,1	2,0	2,0	2,2	2,1	2,2
Zasadnicze zawodowe	1952	2,3	2,1	2,3	2,4	2,3	2,7
Podstawowe	3892	2,7	2,3	2,6	2,8	3,0	3,1
Podstawowe nieukończone	358	3,5	2,3	2,7	2,8	3,5	.
Według grupy społeczno-zawodowej							
Pracownica (umysłowa)	2707	2,1	2,0	2,0	2,1	2,1	2,1
Robotnica	2808	2,4	2,2	2,3	2,3	2,6	2,9
Samodzielna i pomagająca	1429	3,2	2,5	2,9	3,3	3,6	3,6
Według źródeł utrzymania							
Praca							
— poza rolnictwem	5716	2,2	2,1	2,2	2,2	2,4	2,6
— w rolnictwie	1766	3,1	2,4	2,8	3,2	3,5	3,6
Na utrzymaniu:							
— poza rolnictwem	1929	2,5	2,2	2,5	2,8	2,8	3,1
— w rolnictwie	272	2,9	2,4	2,8	3,1	3,5	.
Według miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego							
Bardzo wysoki	1959	2,3	2,1	2,2	2,2	2,3	2,8
Wysoki	1960	2,4	2,1	2,2	2,4	2,6	2,9
Średni	1960	2,4	2,2	2,2	2,5	2,7	3,0
Niski	1960	2,5	2,2	2,4	2,6	2,8	3,1
Bardzo niski	1960	2,8	2,3	2,7	3,1	3,3	3,4
Według warunków mieszkaniowych							
Niesamodzielny pokój	346	2,5	2,2	2,5	2,7	.	.
Samodzielny pokój	1160	2,2	2,1	2,2	2,6	2,7	3,0
Samodzielne mieszkanie	8250	2,5	2,1	2,3	2,5	2,7	2,9
1 izba	568	2,2	2,1	2,3	2,5	2,7	3,1
2 „	2015	2,4	2,1	2,3	2,6	2,8	3,0
3 „	3340	2,4	2,1	2,2	2,5	2,5	2,8
4 „	1801	2,6	2,2	2,3	2,5	2,7	3,0
5 i więcej	526	2,2	2,0	2,1	2,2	2,3	2,5

W zasadzie sprawa jest oczywista poprzez sam fakt odejścia od płodności naturalnej do racjonalnej. W przeszłości rozkład dzietności był bardziej równomierny: obok przypadków małodzietności występowała średnio- i wielodzietność.

Wspomniany wyżej kierunek zmian płodności oznacza, że coraz więcej przypadków ograniczania się w rodzinach do dwojga — trojga dzieci kosztem wielodzietności określonej na czworo i więcej dzieci. Jeżeli można to dostrzec przy porównywaniu indywidualnych przypadków to jest to również słuszne w odniesieniu do grup ludności zróżnicowanych ze względu na różne cechy badanych.

Z tabeli 6 wynika, że najbardziej spadła dzietność w tych grupach kobiet, które w przeszłości charakteryzowały *mą* najwyższym poziomem płodności. Gdy dzietność całkowita (brutto) mężatek, które urodziły się w miastach dużych spadła z 2,3 przy stażu 20 lat i więcej do 1,8 przy stażu 0-4 lat czyli o 0,5 dziecka to wśród mężatek urodzonych na wsi z 3,2 do 2,3 (o 0,9). Oznacza to, że wśród mężatek, które zawarły związek małżeński przed 1958 r. różnice dzietności kobiet między skrajnymi grupami miejsca urodzenia były większe, niż między wchodzącymi w te związki w latach późniejszych.

Podobnie jest w przypadku zróżnicowania mężatek ze względu na miejsce zamieszkania. Przeciętna dzietność mieszkanek miast spadła z 2,6 do 2,0, a więc o 0,6 dziecka. Gdy wśród mieszkanek wsi z 3,7 do 2,4 a więc o 1,3. Inaczej mówiąc wśród kobiet, które zawarły związek małżeński przed 1958 r. różnica w dzietności całkowitej między miastem a wsią wynosi 1,1 (3,7 - 2,6), wśród najmłodszych mężatek — tylko 0,4 (2,4 - 2,0). Tę samą zależność można zauważyć przy uwzględnieniu różnego wieku, w którym kobiety wchodzi w związki małżeńskie.

Wśród kobiet z wykształceniem wyższym dzietność we wszystkich kohortach małżeńskich jest niemal jednakowa, natomiast w pozostałych poziomach wykształcenia zbliża się ona do dzietności występującej aktualnie wśród mężatek o wykształceniu wyższym. W grupie stażu 0 - 4 lat, różnica między poziomami skrajnymi wynosi jeszcze 0,4 (2,3 - 1,9), gdy wśród najstarszych przekracza 1,6 dziecka (3,5 - 1,9).

Pracownice umysłowe charakteryzują się od szeregu lat mniej więcej jednakową dzietnością całkowitą brutto (2,0 - 2,1), gdy na drugim biegunie (pracujące na rachunek własny i pomagające) spadła ona z 3,6 do 2,5, zbliżając się znacznie do dzietności pracownic umysłowych. Podobna zależność występuje przy uwzględnieniu podziału kobiet na pracujące i utrzymywane oraz związane z rolnictwem i pozarolniczymi działami.

Podział mężatek według grupy zamożności wskazuje, że dzietność spadła we wszystkich grupach, ale najsilniej — w charakteryzujących się w przeszłości najwyższą płodnością. Obecnie (staż 0-4 lata) rozpiętość dzietności całkowitej między rodzinami najlepiej (2,1) i najgorzej

(2,3) sytuowanymi jest minimalna (0,2). Podobnie jest w przypadku zróżnicowania ze względu na warunki mieszkaniowe.

Podane wyżej fakty, potwierdzające rezultaty Ankiety Rodzinnej 1972 wskazują, że nastąpiło daleko idące zmniejszenie zróżnicowania dzietności do poziomu występującego wśród młodych mężatek o stażu poniżej 10 lat. Bez względu na tak znaczne różnice w sytuacji materialnej, mieszkaniowej, poziomie wykształcenia itd., dzietność w grupach wyróżnionych coraz bardziej skupia się wokół dzietności przeciętnej wynoszącej 2,2 - 2,3 dziecka. Ma to kolosalne znaczenie dla wiarygodności danych empirycznych i rokowania na przyszłość.

Nie oznacza to jednak, że proces zacierania się różnic będzie postępował w takim samym tempie jak to wynika z tabeli 6. Bowiern wystąpił on w rezultacie transformacji trwającej do około 1970 r. Obecna stabilizacja płodności oraz fakt, iż zróżnicowanie kobiet pod względem wykształcenia, poziomu zamożności itd. będzie występować również w przyszłości sprawiają, że występujące jeszcze minimalne różnice dzietności między tymi grupami zostaną zachowane przynajmniej w najbliższych dziesięcioleciach. Zatem nie będą one wywierały istotnego wpływu na przyszłe zmiany w ogólnym poziomie płodności kobiet.

* * *

*

Nie ma żadnych danych, które by wskazywały, że aktualna stabilizacja płodności może ulec zmianie. Pewnym przesłankom przemawiającym za spadkiem tej płodności w przyszłości można przeciwstawić mające silniejsze uzasadnienie przyszłe działania o charakterze socjalnym, które temu ewentualnemu spadkowi będą przeciwdziałać. Dlatego należy przyjąć jako najbardziej prawdopodobny pogląd, że dalszy rozwój ludności Polski będzie się odbywał na poziomie reprodukcji co najmniej prostej. Gdyby jednak w przyszłości reprodukcja prosta była zagrożona to należy przewidywać podjęcie przez władze działań pryncypalnych przeciwdziałających spadkowi płodności, co w rezultacie spowodowałoby nie tyle obniżenie liczby urodzeń w stosunku do założonej reprodukcji prostej, co raczej jej wzrost. Stopień tego odchylenia zależy od efektywności bodźców i ich selektywności.

Rozważamy tu pewne deformacje a nie samą zasadę, która jak wynika z aktualnych postaw prokreacyjnych ludności, wskazuje na utrwalanie się tendencji przyszłego odnawiania ludności Polski na poziomie reprodukcji prostej. Przy tym poziomie reprodukcji tempo wzrostu naszego społeczeństwa należeć będzie w okresie najbliższych 2-3 dziesięcioleci do najwyższych w skali krajów rozwiniętych.

NUMBER OF CHILDREN IN FAMILIES. PRESENT SITUATION
AND PERSPECTIVES

Summary

In the years 1900-1970 transition occurred from natural to rational fertility, and from great to small number of children in families (women). The total fertility coefficient declined from 6,230 in the years 1900/1901 to 2,244 in 1968. In last 12 years it remained at the level 2,200 - 2,300. It means also stabilization of the number of children in married couples. This fact indicates the timeliness of the results of specific research on fertility of married couples, in marriages concluded in latest several years, which were carried out by the Central Statistical Office in the years 1972 and 1977.

In the relatively short marriage state longitude (0 - 10 years) realized number of children is only 1.0 child when the marriage lasts 0-4 years and 1.9 child for 5-9 years. On the other hand, the number declared for realization in the next years is 1.2 and 0.4 respectively. It means that the total fertility among young couples is realized at the level of 2.2 - 2.3 children what corresponds with minimally enlarged population's reproduction. This fertility settles itself between the planned number of children at the beginning of the marriage (2.1) and ideal number of children in the moment of examination (2.6). There occurs uniformization of a family model, that in 75 per cent is composed of two or three children, in relation 2:1. These magnitudes (while the number of children more than three prevails the less than two children' number) ensure at least a simple Poland's population reproduction in the next years.